

ка двадесетих година. Није потезана ни пресуда против Махина, донета 1922. у његовом одсуству, на процесу против ПСР-а, и чије је извршење било одложено до повратка Фјодора Јевдокимовича у домовину.“ (317–318)

Махинов боравак у СССР-у био је краткотрајан. Већ у марту 1945. именован је за начелника историјског одељења Генералштаба НОВЈ и војних архива Југославије. Међутим, почетком јуна преминуо је у Београду, где је и сахрањен уз војне почасте.

Ганинова биографија Махина даје приказ сложеног животног пута једног човека, али и драматичних до-

гађаја у Русији и Европи у првој половини 20. века. Кроз судбину Фјодора Махина могу се испратити политички и војни процеси у Русији, колорит идеја, ставова и активности у избегличкој средини, али и учешће припадника руске дијаспоре у антифашистичком покрету на територији Југославије. Стога је ова књига значајна за истраживаче не само руске историје и Грађанског рата у Русији, већ и руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији, и историје Другог светског рата.

Милана ЖИВАНОВИЋ

Ivana Dobrivojević Tomić, *Između nebrige i neznanja. Žene, seksualnost i planiranje porodice u Jugoslaviji (1918–1991)*.
 Beograd: Arhipelag, Institut za savremenu istoriju, 2022, 273.

Научни опус историчарке Ивана Добривојевић Томић обухвата импресиван број радова, укључујући и две монографије, у којима је ауторка анализирала различите друштвене и политичке феномене, и тако пружила важан допринос разумевању историјског развоја југословенске државе и друштва. Висок степен научне значење и спремност да прихвати нове истраживачке изазове ауторка је показала избором теме и у својој најновијој монографији, *Između nebrige i neznanja. Žene, seksualnost i planiranje porodice u Jugoslaviji (1918–1991)*, у издању издавачке куће Архипелаг и Института за савремену историју. Ивана Добривојевић Томић је приступила анализи теме која је у домаћој историографији готово занемарена, начинивши значајан искорак у правцу разумевања проблема сексуалног просвећивања, планирања породице и контроле рађања на про-

стору југословенске државе. Истраживање је засновано на архивској грађи, објављеним изворима и научној литератури. У погледу хронологије, ауторка је ове појаве посматрала у периоду од оснивања Краљевине СХС/Југославије до тренутка распада југословенске државе, што је отворило простор објективном сагледавању и уочавању динамике промена и историјског развоја поменутих феномена. Монографија садржи предговор, четири главе, списак литературе, индекс личних имена и кратку белешку о ауторки.

У првој глави монографије, *Наслеђе Краљевине Југославије* (15–68), ауторка обрађује питања наталитета, промена у перцепцији сексуалности, искуства у покушају спровођења контроле рађања, као и реакције и понуђене одговоре стручне јавности и државних власти на уочене појаве и промене у међуратном периоду. Упркос препо-

знатим регионалним разликама, које су биле видљиве у готово свим сферама живота југословенске државе, ауторка указује на извесне појаве које су обележиле укупно југословенско друштво међуратног времена. Висок морталитет деце, али с друге стране и висока стопа раста становништва, са извесним успоравањем 30-их година XX века, подстакли су размишљања и стручне дебате о проблему natalитета и контроле рађања, које су у појединим моментима постајале политички и национално обојене. Дебате о абортусу које су се водиле у стручним круговима, али и у јавном простору, указивале су на опстојност конзервативних начела присутних и у стручним круговима, али с друге стране и на промене у перцепцији жене, њених права и потреба. Процеси модернизације и економске промене, али исто тако и патријархалност, конзервативизам, непросвећеност, одражавали су се на свакодневни живот, укључујући и сферу сексуалности и односа према рађању, односно планирању породице. Тако ауторка примећује извесне помаке, истина често симболичног карактера, у контексту сексуалне либерализације и односа према потреби сексуалног просвећивања становништва. С друге стране, упркос постојању контрацепционих средстава и примени различитих метода за спречавање зачећа, у процесу планирања породице, како ауторка наводи, насилни прекид трудноће остаје као примарни метод присутан на простору југословенске државе, упркос често погубним последицама по здравље и живот жене. У анализи овог питања ауторка указује на регионалне разлике, али и различита иску-

ства жена у руралним и урбаним срединама. У домену казнене политике, учињени су кораци у правцу побољшања положаја жене, упркос чињеници да је абортус и даље носио кривичну одговорност.

Искуство социјалистичке Југославије Ивана Добривојевић Томић обрађује у наредне три главе књиге. Измењен положај жене у социјалистичкој Југославији, помаке који су се у првом реду односили на законски утемељеној равноправности с мушкарцима, али и изазове новог времена с којима се женска популација суочавала, ауторка анализира у глави *Освајање слободе или живот у новим оквирима* (69–107). Законском регулативом жене постају равноправни чланови друштва и активни учесници у изградњи социјализма. Упркос видљивим помацима које бележи, ауторка уочава и низ дискриминаторних пракси, у сфери економског, пословног, брачног живота, које су жене стављале у подређен положај у југословенском друштву. Ипак, модернизацијски процеси, економска еманципација и законски гарантована равноправност одразили су се на поједине сфере интимног живота југословенске жене. Ауторка указује на сексуалну либерализацију која се одражавала у односу жене према браку, деци, ванбрачним односима. Међутим, ово својеврсно „ослобађање“ жене у социјализму није пратила адекватна едукација, те се и у новој Југославији прибегавало углавном абортусима као начину контроле рађања. С друге стране, упркос измењеном положају жене и либерализацији сексуалног живота, истраживање Иване Добривојевић Томић још једном потврђује дубо-

ку укореееност патријархалног односа према жени, браку и сексуалном животу, као и присуство конзервативних и пуританских начела у југословенском друштву.

Анализом усвојених законских аката која су се односили на питање контроле рађања и планирања породице (*Држава и ограничавање рађања*, 109–213), ауторка указује на процес континуиране либерализације прописа који су коначно довели до усвајања становишта о планирању породице као праву и слободном избору појединца. Нови економски изазови, тенденције ка формирању мањих породица, наслеђени обрасци понашања, условили су опстанак тзв. културе абортуса као примарног метода контроле рађања и у годинама после окончања рата. Континуитет као и масовност илегалних и нестручних прекида трудноће с видљивим последицама, показивали су колико је било потребно регулисање овог питања. Доношење прописа праћено је садржајним расправама које су указивале на тенденцију либерализације абортуса, али како ауторка примећује, и на суштинска размимолажења између стручних и политичких актера ових дебата. Узроци за то били су различити углови из којих се проблем сагледавао. Стручно-медицинско полазиште лекара, односно социјално-политички угао посматрања политичких актера, утицали су на различите перцепције и однос према уоченом проблему насилних прекида трудноће као начину планирања породице. Темелном анализом ових дебата и супротстављених гледишта, ауторка је отворила простор за препознавање вредносних ставова стручних и поли-

тичких актера. Појашњени су званични приоритети у изградњи социјалистичког друштва, често у раскораку с оним препознатим у редовима лекарске заједнице, који су коначно и однели превагу у законском регулисању питања везаних за планирање породице. Ни проблеми наталитета и депопулационих трендова у појединим деловима земље, које ауторка разматра, нису довели у питање коначне законске норме у погледу планирања породице. Сагледавањем правне регулативе и расправа које су се водиле у стручним и политичким круговима, Ивана Добривојевић Томић осветљава извесне специфичности у функционисању југословенске државе и друштва у целини. Кроз констатацију да либерални прописи нису били израз прогресивних начела, већ одраз неуспеха државе да понуди адекватна социјално-економска решења и здравствену заштиту, ауторка улази у срж проблема функционисања југословенске државе и начина на који су држава и друштво пружали одговор на уочене изазове, у овом случају оне везане за сферу планирања породице. С друге стране, у сегментима који пружају увид у тзв. „стање на терену“, јасно се оцртавају изазови с којима се суочавао југословенски здравствени систем, указује се на досегнути степен здравствене културе, као и на рурално–урбане и регионалне разлике у спровођењу прокламованих политика и идеја.

Однос према увођењу и употреби контрацептивних средстава, као и проблем сексуалног васпитања и образовања, предмет су анализе у последњој глави монографије, *Између прокламованог и стварног. (Не)успех едукације*

становништва (215–256). Индивидуалним напорима појединачна, затим и кроз укључивање струке и државних институција, различити препарати за контрацепцију постају доступни југословенским грађанима. Путем отварања саветовалишта учињен је корак у правцу приближавања овог метода контроле рађања широј југословенској јавности, у првом реду Југословенкама. Међутим, како ауторка примећује, до шире употребе средстава за контрацепцију није дошло. Недовољан рад на едукацији, инертност и незаинтересованост домаћих фармацеутских кућа за производњу препарата, амбивалентан однос званичних и стручних кругова према употреби контрацепције, пратили су покушаје увођења контрацепције као метода контроле рађања. А свој утицај имали су и страх, неупућеност, патријархалност. Како ауторка наводи, жена која је показивала интерес за контрацепцију могла је бити стигматизована, посебно у мањим срединама. Ипак, ауторка примећује, извански корак у правцу едукације становништва у сфери сексуалног живота и односа међу половима јесте био направљен у социјалистичкој Југославији. Препознат је значај сексуалног образовања, и то питање постаје предметом стручних дебата. Учињени су кораци у правцу укључивања „хуманизације односа међу половима“ у образовни систем, уочен је значај породице и школе у едукацији младих. Упркос чињеници да су извесни помаи начињени, пре свега на простору Словеније, ауторка закључује да се у пракси мало тога постигло. Традиционализам, осећај срамоте и nelaгоде, пуританизам, укључујући и онај у редовима просветних

власти, ограничили су могуће домете предложених мера. Коначно, како Ивана Добривојевић Томић закључује, абортуси су „остали фаворизован метод планирања породице“, док су процеси везани за употребу контрацептивних средстава, који су у Европи завршени 70-их, постали прихваћени на југословенским просторима тек у годинама након распада ове државе.

Понуђено истраживање Иване Добривојевић Томић у првом реду представља темељну и садржајну анализу питања планирања породице и сексуалне либерализације на југословенском простору. Ауторка јасно уочава динамику промена кроз које су у том погледу пролазили југословенско друштво и југословенска жена, указујући на слабости попут чврсто укореењених патријархалних начела, али и препознајући учињене искорак пре свега у домену законске регулативе. Истовремено, ауторка отвара простор сагледавању низа друштвених појава, попут питања положаја жене, улоге државе и појединца у процесу грађења новог друштва. Паралелно с тим, отварају се и питања вредносних садржаја који су доминирали у југословенском друштву, њихове постојаности, односно трансформације као последице измењених политичких, економских и друштвених околности. Монографија Иване Добривојевић Томић несумњиво представља значајан истраживачки искорак у правцу објективног сагледавања и разумевања развоја југословенског друштва. Захваљујући јасном и питком стилу, свакако ће наћи пут и до стручних кругова и до шире читалачке публике.

Весна ЂИКАНОВИЋ